

MORAVŠTÍ NOVOKŘTĚNCI

(Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů)

JAROSLAV PÁNEK

Novokřténství - radikální proud evropské reformace - patří pro své náboženské a společenské směřování stejným právem do dějin herezí i do historie sociálních hnutí. Evropská a americká historiografie mu také věnuje soustředěnou pozornost už po řadu desetiletí a tento zájem v posledních letech nabývá na intenzitě. Projevuje se tu však příznačné soustředění na dramatické počátky novokřténství ve dvacátých letech 16. století a na nejbouřlivější epizodu, "Münsterskou komunu", v letech 1534-1536, popřípadě na její vyznění a důsledky.¹⁾ Méně úsilí bylo věnováno pozdějšímu vývoji novokřtěnců, zejména jejich stabilizaci v hostitelském prostředí jinověrců a jejich sociální integraci. Zvláště příznivé podmínky pro takovýto výzkum, ostatně zahájený již pozitivistickým

1) Z velmi rozsáhlé evropské a americké literatury novějšího data uvádím alespoň několik charakteristických prací: Robert STUPPERICH, *Das Münsterische Täuferium. Ergebnisse und Probleme der neueren Forschung*, Münster in Westfalen 1958; Claus-Peter CLASEN, *Die Wiedertäufer im Herzogtum Württemberg und in benachbarten Herrschaften*. Ausbreitung, Geisteswelt und Soziologie, Stuttgart 1965; Aldo STELLA, *Dall'anabattismo al socinianesimo nel Cinquecento veneto*. Ricerche storiche, Padova 1967; William Echard KEENEY, *The Development of Dutch Anabaptist Thought and Practice from 1539-1564*, Nieuwkoop 1968; Irwin B. HORST, *The Radical Brethren. Anabaptism and the English Reformation to 1558*, Nieuwkoop 1972; James M. STYER, *Anabaptists and the Sword*, Lawrence (Kansas) 1972, 2. vyd. 1973; Claus-Peter CLASEN, *Anabaptism. A Social History, 1525-1618*. Switzerland, Austria, Moravia, South and Central Germany, Ithaca-London 1972; TÝŽ, *The Anabaptists in South and Central Germany, Switherland and Austria*. Their names, occupations, places of residence and dates of conversion: 1525-1618, Goshen (Ind.) 1978; Christ WINDHORST, *Täuferisches Taufverständnis, Balthasar Hubmaiers Lehre zwischen traditioneller und reformatorischer Theologie*, Leiden 1976; Marc LIENHARD (ed.), *The Origins and Characteristics of Anabaptism*, The Hague 1977; Hans-Jürgen GOERTZ (Hrsg.), *Umstrittenes Täuferium 1525-1975*. Neue Forschungen, Göttingen 1977; TÝŽ, *Die Täufer*. Geschichte und Deutung, München 1980; 2. vydání: Berlin 1988; James M. STAYER - Werner O. PACKULL (eds.), *The Anabaptists and Thomas Muentzer*, Kandall 1980; Kenneth R. DAVIS, *No Discipline, No Church: An Anabaptist Contribution to the Reform Tradition, The Sixteenth Century Journal (SCJ)*, XIII/4, 1982, s. 43-58; Taira KURATSUKA, *Gesamtgilde und Täufer: Der Radikalisierungsprozess in der Reformation Münsters: Von der reformatorischen Bewegung zum Täuferreich 1534/43*, Archiv für Reformationsgeschichte (ARG) 76, 1985, s. 231-270; Werner C. PACKULL, *In Search of the "Common Man" in Early German Anabaptist Ideology*, SCJ 17, 1986, s. 51-67; Gary K. WAITE, *The Anabaptist Movement in Amsterdam and the Netherlands, 1531-1535*. An Initial Investigation into its Genesis and Social Dynamics, SCJ 18, 1987, s. 249-265; TÝŽ, *From Apocalyptic Crusaders to Anabaptist Terrorist: Anabaptist Radicalism after Münster, 1535-1544*, ARG 80, 1989, s. 173-192; Günter VOGLER, *Das Täuferreich zu Münster im Spannungsfeld von Täuferbewegung und Reichspolitik*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 36, 1988, s. 23-35; Ronnie Po-chia HSIA, *Gesellschaft und Religion in Münster 1535-1618*, Münster 1989; James M. STAYER, *The German Peasants' War and Anabaptist Community of Goods*, Montreal 1991; George Huntston WILLIAMS, *The Radical Reformation* (3rd ed., rev. and expanded), Kirksville 1992 (obširné souhrnné dílo s kapitolou o moravských huteritech na s. 314-354, 637-657, 1063-1078). - Soubor studií o dějinách novokřtěnců v Tyrolích a dalších středoevropských zemích byl zveřejněn v časopise *Der Schlern, Monatszeitschrift für Südtiroler Landeskunde* (Bozen) 63, 1989, Heft 11, s. 595-680. - O širším kontextu německé selské války a vzniku novokřténství pojednává rozsáhlá literatura, kterou nejnověji v syntetické podobě shrnul a v průvodní reprezentativní bibliografii zachytil Eduard MAUR, *Tomáš Muentzer*, Praha 1993.

dějepisectvím,²⁾ skýtá Morava, v 16. a na počátku 17. století "zaslíbená země" novokřtěnců.³⁾

Právě na Moravě se dokázali novokřtěnci, huterité, toufaři čili habáni zvláště úspěšně sžít s domácím prostředím, ale přitom si udržet svou víru i sociální osobitost v míře, kterou sami pokládali za žádoucí. Moravská stavovská společnost v nich viděla svébytný, zároveň však vysoce produktivní a dokonce pro obecné blaho navýsost potřebný prvek, a proto jim šlechtická reprezentace země neváhala poskytnout mocenskou podporu.⁴⁾ V tomto kladném stanovisku se promítaly jak ekonomické zájmy šlechty, tak i jedinečná konfesijně politická tradice Moravy. Vrcholná tolerance vůči hnutí jinde krutě pronásledovanému přesto ani na Moravě nebyla samozřejmostí. Také tam byl vztah jednotlivých vrstev starousedlého obyvatelstva (zejména šlechticů a měšťanů) společensky podmíněn a diferencován, také tam zaznamenával v "novokřtěnském století", vymezeném lety 1526 a 1622, značné výkyvy.

Příchod dr. Balthasara Hubmaiera do jihomoravského Mikulova a vznik tamní novokřtěnské obce, stejně jako názorová diferenciacce bojovných Hubmaierových stoupců na jedné a pacifistů v čele s Hansem Hutem na druhé straně patří do převratného dění kolem roku 1526, kdy zanikala jagellonská a rodila se habsburská monarchie a kdy byly středoevropské země zmítány sociálním neklidem i podmanivou vlnou německé reformace. Tyto skutečnosti byly již mnohokrát osvětleny, a proto není třeba se k nim podrobněji vracet.⁵⁾ Nutno však zdůraznit, že měly zásadní význam pro zakotvení anabaptismu v zemích České koruny hned z několika důvodů. Především působení vůdčích osobností novokřtěnského hnutí připoutalo k Moravě pozornost souvěrců v ostatních evropských zemích. Naprosto jedinečná benevolence Linharta z Lichtenštejna, majitele mikulovského panství, který dokonce po vzoru přistěhovalců přijal nový křest, dávala novokřtěncům

2) Srov. práce Johanna LOSERTHA, Františka HRUBÉHO a dalších autorů, citované v následujících poznámkách.

3) Ze zahraničních příspěvků k dějinám moravského novokřténství mají (vedle výše uvedené Clasenovy monografie) zvláštní význam práce rakouských, německých a amerických badatelů: Robert FRIEDMANN, *Die Schriften der Hutterischen Täufergemeinschaften*. Gesamtkatalog ihrer Manuskriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur 1529-1667, Graz-Wien-Köln 1965; Christoph MÖHL, *Die Herren von Lichtenstein und die Wiedertäufer in Mähren*, Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Lichtenstein 77, Vaduz 1977, s. 119-171; *Die Hutterischen Täufer, Geschichtlicher Hintergrund und Handwerkliche Leistung*, hrsg. vom Bayerischen Nationalmuseum München, Bolanden 1985 (sborník studií věnovaných Heřmanu Landsfeldovi); *Die Hutterischen Epistel 1527 bis 1767*, vol. I, hrsg. von den Hutterischen Brüdern in Amerika, Elie (Manitoba) 1986; J. D. WEAVER, *Hubmaier versus Hut on the Work of Christ*, The Fifth Nicolsburg Article, ARG 82, 1991, s. 171-192.

4) Na olomouckém sněmu v listopadu 1563 hájili moravští stavovští předáci novokřtěnce před králem Maxmiliánem II. slovy, že "těchto časů veliký nedostatek při dělnících, řemeslnících i čeládcích v této zemi jest, a mezi těmiž, kteří novokřtenci se jmenují, čistí, umělí řemeslníci všech řemesel jsou, kteříž v této zemi nezají, než veliký opravu sou sdělali, ježto kdyby jich nebylo, mnohý na to mysliti by neuměl"; Moravský zemský archiv v Brně, Památky sněmovní II, vol. 222v; otisk úryvku: František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*, Brno 1905, s. 482, pozn. 1.

5) Johann LOSERTH, *Doctor Balthasar Hubmaier und die Anfänge der Wiedertaufe in Mähren*, Brünn 1893; TÝŽ, *Der Communismus der mährischen Wiedertäufer im 16. und 17. Jahrhundert*, Archiv für österreichische Geschichte 81, 1894, s. 135-322; Lydia MÜLLER, *Der Kommunismus der mährischen Wiedertäufer*, Leipzig 1927; Wilhelm WISWEDEL, *Balthasar Hubmaier, der Vorkämpfer für Glaubens- und Gewissensfreiheit*, Kassel 1939; srov. též Gunnar WESTIN - Thorsten BERGSTEN (Hrsg.), *B. Hubmaier, Schriften*, Gütersloh 1962; Thorsten BERGSTEN, *Balthasar Hubmaier*. Seine Stellung zu Reformation und Täuferium 1521-1528, Kassel 1961. Úlohu novokřténství v dějinách Moravy druhé čtvrtiny 16. století zhodnotil Josef JANÁČEK, *České dějiny*. Doba předbělohorská 1526-1547, I/1, Praha 1971 (2. vyd.), s. 218nn. Další literaturu o dějinách moravského anabaptismu uvádějí obsažné bibliografické přílohy knih: Jarold K. ZEMAN, *The Anabaptists and the Czech Brethren in Moravia 1526-1628*. A Study of Origins and Contacts, The Hague-Paris 1969, s. 350nn.; Hans-Jürgen GOERTZ, *Die Täufer*. Geschichte und Deutung, München 1980, s. 212nn.

netušené naděje do budoucnosti. Neméně důležité bylo, že vydavatelská činnost Simprehta Sorga-Froschauera v Mikulově zpřístupnila v letech 1526-1527 výsledky Hubmaierova teologického a sociálně-politického myšlení.⁶⁾ Konečně i Hubmaierovo zaměření na moravskou šlechtu, jíž adresoval své spisy, naznačovalo orientaci vůdců novokřtěnského hnutí na potenciální ochránce.⁷⁾ Epochální události druhé poloviny dvacátých let 16. století, jež se odehrávaly na Moravě, v historické retrospektivě zastínily dění v ostatních zemích České koruny. Přesto však ani ony nebyly bez významu, a jak se zdá, Slezsko a zvláště Čechy, hrály alternativní úlohu při hledání nové vlasti novokřtěnců.

Závěr jagellonského období v českých dějinách byl ve znamení poklesu panovnické moci, ostrých kontroverzí mezi stavy a živelného šíření německé reformace. Vedle katolictví a utrakvismu působila v Českém království Jednota bratrská a řada drobných náboženských společenství. Pod náporom luterství a pod ohlasy německé selské války vznikala značně nepřehledná situace náboženského a sociálního kvasu, v němž bylo velmi nesnadné nacházet ideovou a politickou orientaci. Mocenský zápas uvnitř české stavovské obce právě v roce 1526 tento chaos ještě umocnil a vytvářel v politickém systému vakuum, jež umožňovalo nezákonným sektám vcelku snadno pronikat do země.⁸⁾ Z náboženských společenství zahraničního původu toho využili zejména novokřtěnci, kteří se brzy objevili v Praze, Jáchymově, tehdy druhém největším městě Čech, i v dalších báňských městech v Krušnohoří a v jižních Čechách. Zatímco do severní poloviny země proudili patrně novokřtěnci ze středního Německa, do jižního pohraničí pronikali po frekventované cestě z Horních Rakous novokřtěnci bavorského a tyrolského původu. Na dominiu nejpřednějšího českého rodu, pánů z Rožmberka, a v jejich sídelním městě Českém Krumlově vznikala dosti početná novokřtěnská obec, v níž zjara 1528 působil kazatel Virgilius Platner z tyrolského Rottenbergu.⁹⁾

Zároveň s nástupem novokřtěnství došlo však v Čechách k hluboké vnitropolitické změně. Volba ambiciózního rakouského arciknížete Ferdinanda českým králem vnesla do dualistického zápasu mezi panovníkem a stavy zcela nové prvky. Rozpory mezi českou šlechtou a měšťanstvem umožnily Ferdinandovi první úspěchy ve směru vládní centralizace a náboženské unifikace.¹⁰⁾ V oblasti církevní politiky se Ferdinand I. českým stavům zavázal, že bude respektovat a chránit vedle katolicismu také utrakvismus, čímž si uvolnil ruce k zásahům proti stoupencům všech ostatních konfesí. Důsledky této panovnické orientace brzy dopadly na novokřtěnce, o jejichž vyhlazení král nezakrytě usiloval od roku 1527. Nejpozději od února 1528 jednal se stavovskými předáky, jak společnými silami vykořenit tuto "bludnou sektu".¹¹⁾ Využíval obav z recidivy německé a tyrolské selské války a varoval před povstáním anabaptistů proti vrchnostem, jež mělo být údajně připravováno na jaro 1528. Další pomluva spojovala novokřtěnce s tureckým

nebezpečím a hrozila, že tito sektáři využijí vpádu osmanských vojsk do střední Evropy a pobijí vrchnosti i jinověrce.¹²⁾

Zanedlouho se ukázala neopodstatněnost tendenčně šířených zpráv, ale mezitím již královská moc rozpoutala v Čechách tvrdou perzekuci novokřtěnců. Popravy v Praze roku 1528 dodávaly váhy následujícím sněmovním usnesením, jež hrozila hrdelními tresty všem přistíženým novokřtěneckým kacířům, a vrchnostem nařizovala, aby je vyháněly ze svých panství a anabaptické kazatele aby předávaly do vězení na Pražský hrad.¹³⁾ Z příkazu krále došlo v roce 1528 k systematickému vyšetřování novokřtěnců v jižních Čechách a krátce nato (1531) byli vyháněni z měst v Krušnohoří.¹⁴⁾ Pronásledování donutilo většinu imigrantů, dočasně usídlených v Čechách, k odchodu na Moravu. V roce 1535 se přestěhovala také podstatná část obce z Českého Krumlova, mezi jejímiž asi 80 členy byli při odchodu do Slavkova Hans Amon a Leonard Lanzensstill, pozdější představitelé celé moravské komunity. Zbytky novokřtěnců sice zůstaly v Českém Krumlově přinejmenším do roku 1537, avšak novokřtěnství jako masové hnutí bylo v Čechách již v průběhu třicátých let 16. století zlikvidováno.¹⁵⁾

Ani po energickém zákroku panovníka nezůstal problém anabaptismu pro obyvatelstvo Čech cizím pojmem. Hospodářské úspěchy, jichž dosáhli novokřtěnci na Moravě ve druhé polovině 16. století, budily velký zájem české šlechty a měšťanstva o jejich výrobky.¹⁶⁾ Přední velmoži utrakvistického, českobratrského i katolického vyznání, stejně jako bohatší pražští měšťané (v naprosté většině utrakvisté) nakupovali novokřtěnskou keramiku a železné zboží, jež se pro pražské nožře stalo skutečným vzorem dokonalosti.¹⁷⁾ Na statcích jihočeských magnátů - člena Jednoty bratrské Petra Voka z Rožmberka a katolika Adama II. z Hradce - působili v poslední čtvrtině 16. století novokřtěnci pozvaní z Moravy v úloze tesaře, hodináře, správce vinných sklepů, zahradníka atd.¹⁸⁾ Šlechtici vyhledávali rovněž služby proslulého mikulovského lékaře Georga Zobelu a jiných ranhojičů,¹⁹⁾ jejichž konkurence vyvolávala nevráživost pražských chirurgů.²⁰⁾ Při cestách na Moravu se pak nevyhýbali ani ubytování v jejich společných obydlích - "habenech".²¹⁾ Pozoruhodný doklad o tom, že v Čechách nešlo vždy jen o kontakt

6) Zdeněk V. TOBOLKA, *Knihitišář Simprecht Sorg-Froschauer*, Časopis Matice moravské 53, 1929, s. 501-508.
7) Srov. Metoděj ZEMEK, *Pokrokové prvky jihomoravských habánů*, Jižní Morava 15, 1979, s. 164-182, zvl. s. 167.
8) Srov. podrobnější výklad v monografiích: Josef JANÁČEK, *České dějiny I/2*, Praha 1984; Winfried EBERHARD, *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530*, München-Wien 1981.
9) František MAREŠ, *Novokřtěnci*, Český časopis historický 13, 1907, s. 24-36, zvl. s. 26; srov. též Johann LOSERTH, *Deutschböhmisches Wiedertäufer*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 30, 1892, s. 404-422.
10) Blíže Jaroslav PÁNEK, *Das Ständewesen und die Gesellschaft in den böhmischen Ländern in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg (1526-1620)*, Historica 25, 1985, s. 73-120; srov. též literaturu citovanou v pozn. 8.
11) *Sněmy české I*, Praha 1877, s. 270.

12) Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách*. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, I, Praha 1895 s. 307.
13) *Sněmy české I*, s. 381, 385 (k roku 1534); srov. *tamtéž*, s. 437, 611, 621; Rudolf WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch der Hutterischen Brüder*, Standoff-Colony 1923, s. 182.
14) F. MAREŠ, *Novokřtěnci*, s. 26nn.
15) Josef BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn*, Wien 1883, s. 86n.; R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch der Hutterischen Brüder*, s. 65; J. LOSERTH, *Deutschböhmisches Wiedertäufer*, s. 404nn.; František TEPLÝ, *O posledních novokřtěncích v jižních Čechách*, Časopis Společnosti přátel starožitnosti 37, 1930, s. 95-102.
16) Doklady o oblíbenosti novokřtěnského zboží v domácnostech pražských měšťanů podal Zikmund WINTER, *Přepych uměleckého průmyslu v měšťanských domech XVI. věku*, Časopis Musea Království českého 67, 1893, s. 46-104, zvl. s. 69 a 84; TÝŽ, *Křesťanství a živnost XVI. věku v Čechách*, Praha 1909, s. 484, 534. Dokumentaci o objednávkách keramiky pro českou šlechtu (Slavatové z Chlumu, Trčkové z Lípy aj.) shromáždily Jana KYBALOVÁ a Jarmila NOVOTNÁ v katalogu dosud největší výstavy novokřtěnské keramiky z československých sbírek, nazvaném *Habánské fajáns 1590-1730*, Praha-Brno 1981, s. 29nn., čísla 3, 15, 31, 37, 45, 46.
17) Doklad k roku 1591: Zikmund WINTER, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913, s. 368.
18) František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/2*, Jindřichův Hradec 1927, s. 384; TÝŽ, *O posledních novokřtěncích*, s. 98n.; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 473, 511.
19) F. TEPLÝ, *Dějiny I/2*, s. 384; TÝŽ, *O posledních novokřtěncích*, s. 96n.; J. PÁNEK (ed.), *Březan. Životy II*, s. 547. K Zobelově léčbě císaře Rudolfa II. srov. J. LOSERTH, *Der Communismus*, s. 276n.; R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 407n., 469.
20) Roku 1616 bylo pražským chirurgům v jejich vlastním organizačním řádu zakázáno stýkat se s novokřtěnci; srov. Z. WINTER, *Český průmysl a obchod*, s. 283.

s jednotlivci, podává existence novokřtěnské obce v jihočeském městečku Hluboká nad Vltavou kolem roku 1576.²²⁾

Nebyly to jen hokobářské motivy, jež probouzely v Čechách ochotu ke klidnému soužití s novokřtenci. Určité náznaky lze vysledovat i v náboženské oblasti. Třebaže jednání o případném sjednocení anabaptistů s Jednotou bratrskou na konci dvacátých let 16. století nevedlo k úspěchu, právě zásluhou Bratří zaujal celý nekatolický tábor k novokřtěncům smířlivé stanovisko. Na nejdůležitějším zemském sněmu druhé poloviny 16. století - v roce 1575 - došlo ke sblížení nekatolické většiny českých stavů v novoutrakvisticko-bratrském spojení, které se postavilo na odpor proti nastupující habsburské rekatolizaci Čech.²³⁾ Náboženskou základnu této konfesijně-politické opozice se stala Česká konfese (Confessio Bohemica) s výraznými prvky luterství, husitismu a českobratrství. Její tvůrci pokládali za potřebné objasnit svůj vztah k jiným vyznáním a původně zamýšleli distancovat se od kalvinismu, zwinglianismu, arianismu a anabaptismu. Ale po zásahu bratrského duchovního Jiřího Strejce a po zralé úvaze se pouze neadresně vyslovili proti "bludným učením".²⁴⁾ Neautoritativnější dokument českých nekatolíků z doby před bitvou na Bílé hoře takto i v teoretické rovině ukázal možnost koexistence s novokřtenci pacifistického zaměření.

Současně s královskou ofenzívou v Čechách uskutečnil Ferdinand I. rovněž útok proti novokřtěncům ve Slezsku.²⁵⁾ Zpočátku tam nacházeli anabaptisté oporu zejména u vládnoucího knížete Fridricha II. Lehnického, pod jehož ochranu se uchýlil po odchodu z Mikulova v letech 1528-1530 také knihtiskář Simprecht Sorg.²⁶⁾ Avšak ani v rychle luteranizovaném Slezsku nenašli novokřtenci bezpečí. Pokud se uchýlili na statky lenní šlechty, měl panovník dostatek možností donutit vrchnosti k vyhnání anabaptistických sektářů ze země. Už kolem roku 1540 bylo rozhodnuto o tom, že se Slezské knížectví nestane významnou základnou novokřtěnské hnutí.²⁷⁾

Vlny perzekuce se ve dvacátých a třicátých letech 16. století nevyhnuly ani Moravě, která sehrála v dějinách novokřtěnství na území českého státu zdaleka nejvýznamnější úlohu. Když novokřtenci pacifistického zaměření, kteří se sami nazývali huteristií bratří, bilancovali své ztráty v jednotlivých zemích, napočítali na Moravě dokonce více obětí (15 popravených osob) než v Čechách (11). Nicméně při počtu imigrantů, kteří sem přicházeli, a při obrovských ztrátách, jaké utrpěli v Tyrolích, Rakousích a Německu, to nebylo číslo vysoké. Vždyť na obě české země připadla během prvních desetiletí anabaptismu necelá dvě procenta ze zhruba 1580 evidovaných mučedníků.²⁸⁾

21) Například v únoru 1588 přijal nocleh u novokřtěnců v Bohuticích českobratrský velmož Petr Voš z Rožmberka; J. PÁNEK (ed.), *Březan. Životy II*, s. 488.

22) F. TEPLÝ, *O posledních novokřtěncích*, s. 98n.

23) Podrobněji Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577*, Praha 1982; TÝŽ, *The opposition of the estates in the beginnings of the Habsburg re-Catholicization of Bohemia*. In: *History and Society*, Prague 1985, s. 353-380; TÝŽ, *Zápas o Českou konfesi*, Praha 1991.

24) Rudolf ŘÍČAN (ed.), *Čtyři vyznání*, Praha 1951, s. 274n.; srov. F. HREJSA, *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 121nn., 150.

25) *Sněmy české I*, s. 270.

26) Z. V. TOBOLKA, *Knihitiškar Simprecht Sorg-Froschauer*, s. 502n.; Ewa MALECZYŃSKA, *Fryderyk I legnicki wobec lewego nurtu reformacji na Śląsku*. In: *Studia z dziejów polskich i czechosłowackich I*, Wrocław 1960, s. 225-248.

27) Jelikož se zde nemohu zabývat širší problematikou slezského novokřtěnství, odkazuji alespoň na stať Ewy MALECZYŃSKÉ, *Gabrielowcy śląscy. Odrodzenie i Reformacja w Polsce 6*, 1961, s. 17-28, a na další studie této autorky. Srov. též Peter C. ERB, *Schwenckfeld in His Reformation Setting*, Pennsburg 1978; Horst WEIGELT, *The Schwenckfelders in Silesia*, Pennsburg 1985; André SÉGUENNY, *The Christology of Caspar Schwenckfeld*, Lewiston-Queenston 1987.

28) Srov. "Martyrer Tafel". In: R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 182nn.; J. BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher*, s. 277nn.

Každý historik novokřtěnství si proto nutně položil otázku, v čem tkvěla výjimečnost Moravy mezi evropskými zeměmi a koneckonců i v rámci českého státu. Odpovědi vyznívaly ve zdůraznění různých stránek politické a náboženské situace, v poukazu na národu, jakou bylo osobní zaujetí Linharta z Lichtenštejna pro radikální evangelické proudy, dokonce v akcentu na mírné jihomoravské klima, které prospívalo přistěhovalcům z jihu atd. Výčet a kritický rozbor těchto argumentů a jejich kombinací by vystálil na samostatný příspěvek, a to tím spíše, že někteří autoři v různých fázích svého ideového a badatelského vývoje postupně přesouvali důraz z jedněch argumentů na druhé.²⁹⁾ Sám se domnívám, že zde zapůsobila neobyčejně příznivá souhra ekonomicko-sociálních a konfesijně-politických okolností.

Jelikož k významu novokřtěnců pro moravskou ekonomiku se ještě vrátím, uvedu nyní alespoň skutečnost, že Morava, zejména její jižní část, splňovala výchozí předpoklad pro přijetí početné imigrace. Byla územím dostatečně úrodným a po zpustošení za česko-uherských válek ve druhé polovině 15. století populačně nenasyčeným, takže byla schopná bez nesnází uživit větší počet obyvatelstva, než jaký v prvé čtvrtině 16. století měla. Kromě toho procházela obdobím budování raně novověkého režijního velkostatku, k němuž šlechta nezbytně potřebovala další pracovní síly. Konečně padal na váhu mocenský poměr mezi šlechtou a královskými městy, jejichž relativní slabost dovoľovala šlechticům podpořit novokřtěnskou řemeslnou a obchodní činnost na úkor středověké privilegovanosti měst.³⁰⁾ Hospodářská a sociální skladba země vytvářela tedy vhodné předpoklady, avšak sama o sobě ještě nevysvětluje výjimečnou otevřenost Moravy pro novokřtence. Ta byla totiž nemyslitelná bez mimořádně rozvinuté tolerance a bez takového poměru politických sil, který by náboženskou snášenlivost účinně zajišťoval.

Morava, stejně jako Čechy (nikoli však severní polovina České koruny - Slezsko a Lužice) měly za sebou více než stoletou cestu k rozrušení ideového a kulturního monopolu katolicismu a zakotvení koexistence dvojího vyznání jako zákonné normy. Česká reformace poznamenala mentalitu obyvatelstva Čech a Moravy natolik, že v době nástupu novokřtěnství přijímalo náboženskou rozrůzněnost s mnohem větší dávkou samozřejmosti než lidé v zemích, jež se teprve nedávno setkaly s důsledky německé a švýcarské reformace. Až potud byla situace v Čechách a na Moravě v hlavních rysech shodná. Specifika Moravy tkvěla v tom, že se zde výrazně neprosadila utrakvistická církevní organizace (jež byla v Čechách formálním ztělesněním legalizovaného husitismu), a naopak daleko větší vlivu nabyla Jednota bratrská, společenství nezahrnuté do zákonné úpravy náboženských poměrů. V důsledku této situace došlo na Moravě mnohem dříve než v Čechách ke vzniku skutečného konfesijního pluralismu. Zatímco v Čechách se Jednota bratrská musela formálně skrývat ve stínu utrakvistů a stoupenci ostatních náboženských společenství zůstávali na okraji společnosti, na Moravě se v sociálním myšlení a v politickém životě začala uplatňovat ušlechtilá zásada, že víra je darem Božím a že pro víru nemají být křesťané jakéhokoli konfesijního zaměření pronásledováni. Tento prvek

29) Například vynikající znalec této problematiky František Hrubý ještě ve své české práci z roku 1929 kladl hlavní důraz na ekonomické aspekty, kdežto ve své známé německé monografii vyzvedl naopak především důvody náboženské; srov. František HRUBÝ, *Nové příspěvky k dějinám moravských novokřtěnců*. Jejich význam na poli hospodářské a průmyslové výroby. In: *Českou minulost* (Sborník k 60. narozeninám V. Novotného), Praha 1929, s. 213-229; TÝŽ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, Leipzig 1935 (zvláštní otisk z *Archiv für Reformationsgeschichte* 30-32, 1933-1935).

30) Srov. František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přílehlému území Slezska a Polska*, Praha 1959; Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbellohorské Moravě*, Praha 1962.

stavovského myšlení se stal východiskem široké tolerance, a pokud byl podepřen reálnou silou svých nositelů, mohl sehrávat významnou úlohu v politickém životě země.³¹⁾

Moravská stavovská obec skutečně požívala rozsáhlých práv a široké autonomie, kterou získala v 15. století, v době zápasu o Moravu mezi českými a uherskými panovníky. Moravskému markrabství sice vládl český král a dokonce i česká stavovská obec si činila jisté nároky na nadřazenost, ale skutečnost byla jiná. Panovník byl přijímán do země jako první člen landfrýdu a jeho možnosti zasahovat do zemské samosprávy byly velmi omezené. V průběhu 16. století se situace postupně měnila ve prospěch Habsburků, avšak v době, kdy na Moravě vznikaly první osady novokřtěnců, měl tam král méně příležitostí k intervenci než v Čechách. Zvláště důležité bylo, že při nástupu Ferdinanda I. na český trůn se moravští stavové nespokojili s legální zárukou katolictví a utrakvismu, ale od počátku hájili princip, že vládce nemá právo zasahovat do konfesijních poměrů na šlechtických panstvích. Tato otázka se stala předmětem četných kontrolerů mezi králem a stavovskou opozicí, zásadně však nebyla řešena právní kodifikací náboženské situace, nýbrž rozhodována případ od případu se zřetelem k reálnému poměru sil. Uvolnění či naopak utužení unifikačního tlaku Habsburků bylo důsledkem jejich větší či menší angažovanosti na bojištích v Uhrách a Říši, momentální závislosti na stavovských daních, či personálního složení moravské vlády (sboru nejvyšších zemských úředníků). Pokud byla evropská konstelace Habsburkům příznivá a jejich exponenti mezi moravskou šlechtou nabyli převahy na sněmu, podařilo se králi prosadit nepopulární opatření a mezi nimi také ostré zásahy proti novokřtěncům. Za méně příznivých mezinárodních a vnitropolitických okolností, a zvláště když čelná místa v zemské vládě zaujali jihomoravští páni (bezprostředně zainteresovaní na hospodářském rozkvětu huteritských komun), postavení novokřtěnců se zlepšovalo.³²⁾

První těžkou zkoušku zažili moravští anabaptisté po smrti Balthasara Hubmaiera v roce 1528. Krvavá perzekuce, která postihla brněnského kazatele Thomase Waldhause- ra a několik jeho souvěrců v Brně, Olomouci a Znojme, ukázala, že brány královských měst zůstanou novokřtěncům uzavřeny. Neméně vážným problémem se staly vyhocené názorové rozpory mezi radikálními a umírněnými skupinami anabaptistů. Jejich pokračování mohlo vést až k úplnému rozkladu tohoto hnutí na Moravě, jehož výsledkem by bylo zvětšení počtu drobných sekt a popřípadě splnutí s většími nekatolickými církvemi.³³⁾ Náznakem takového možností se stalo první jednání novokřtěnců s Jednotou bratrskou, vyvolané snahou některých moravských šlechticů uchránit anabaptisty před pronásledováním. Ukázalo se však, že Jednota prošla od svého vzniku dalekosáhlým vý-

31) K vývoji náboženské situace srov. Anton GINDELY, *Geschichte der Böhmischen Brüder I*, Prag 1861; Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957; Amedeo MOLNÁR, *Česká reformace*, ve sborníku Český ekumenismus, Praha 1977, s. 57-98 (tam jsou i další bibliografické údaje); viz též práce citované výše v pozn. 5, 8, 10 a 23. K otázce dvojvěří Anna SKÝBOVÁ, *Politische Aspekte der Existenz zweier Konfessionen im Königreich Böhmen bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*. In: Martin Luther. Leben- Werk- Wirkung, Berlin 1983, s. 463-480.

32) F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 7nn.; Josef VÁLKA, *K otázkám úlohy Moravy v české reformaci*, Studia Comeniana et historica XV/30, 1985, s. 67-80; TÝŽ, *Stavovská Morava (1440-1620)*. Přehled dějin Moravy II, Praha 1987; TÝŽ, *Die Stellung Mährens im Wandel des böhmischen Lehensstaates*. In: Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit: Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit, hrsg. von Ferdinand SEIBT und Winfried EBERHARD, Stuttgart 1987, s. 292-309; TÝŽ, *Morava a Česká koruna na přelomu 15. a 16. století*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 35, 1988, s. 143-155; Jaroslav PÁNEK, *Politický systém předbřlohorského českého státu*, Folia Historica Bohemica 11, 1987, s. 41-101.

33) F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy III*, s. 467nn.; J. JANÁČEK, *České dějiny I/1*, s. 218nn; František KALESNÝ, *Habání na Slovensku*, Bratislava 1981, s. 13nn.

vojem a vzdálila se zásadám, které ji sblížovaly s anabaptistickým radikalismem. Rozdíl v pojetí křtu, eucharistie, antropologie i etických a sociálních otázek zůstaly příliš velké, než aby bylo sjednocení možné. Přes veškerou názorovou rozkolísanost projevíli tu novokřtěnci dostatečně sebeuvědomění, na něž mohl po příchodu na Moravě, koncem dvacátých a počátkem třicátých let 16. století, navázat Jakob Huter.³⁴⁾

Mímořádné osobní schopnosti tohoto jihotyrolského reformátora, znásobené trpkými zkušenostmi z nedávno ukončené tyrolské selské války, umožnily Huterovi vnést do chaotického stavu moravského anabaptismu pevný řád a uplatnit v něm zásady pacifismu a organizovaného soužití při společné držbě všeho majetku. Důležité bylo, že Huter za svých čtyř pobytů na Moravě v letech 1528-1535 nepůsobil jen slovem a osobním příkladem, ale také prostřednictvím svých nejbližších přívrženců. Organizovaně, "immer ein Völk nach dem andern", jak praví novokřtěnská kronika,³⁵⁾ je posílal z Tyrol na Moravu, aby ve Slavkově, Hustopečích a jinde posilovali vyhraněný, ale zároveň sjednocující proud huteritské orientace. Především jejich působením se postupně dařilo překonávat názorové a organizační rozdíly mezi skupinami odlišného regionálního původu. Třebaže nedokázali strhnout všechny moravské anabaptisty, přece jen získali většinu. Novokřtěnství zůstalo i nadále pluralitním hnutím, avšak zásluhou Jakoba Hutera a jeho tyrolských krajanů se ve své nejpodstatnější složce zkonsolidovalo a povzneslo na vyšší úroveň. Společenství huteritských bratří (Hutterische Brüder) udávalo tón dalšímu vývoji moravského novokřtěnství a bylo schopno nejen přestát další vlny perzekuce, ale také si zajistit dlouhodobou hospodářskou a společenskou prosperitu.³⁶⁾

Výrobní a spotřební komunismus huteritského ražení představoval v moravské stavovské společnosti naprosto cizorodý prvek, který nebyl vnímán v jakékoli souvislosti s někdejší chiliasmem vznikajícího Tábora.³⁷⁾ Zkušenost s huteritskými komunitami moravskou šlechtu přesvědčila, že revolučních otřesů se od novokřtěnců nemusí obávat; naopak, že pevné mravní zásady a organizovanost huteritských bratří jsou nástrojem hospodářské efektivity a tím i zdrojem zisku pro hostitelské vrchnosti. K překonání obav, jež svými mandáty a sněmovními propozicemi vytrvale živil Ferdinand I., přispěla rovněž iniciativa novokřtěnských představitelů, kteří vyložili své sociální zásady. Od obávané münsterské komuny jakožto díla ďáblova se distancoval Jakob Huter v listu moravskému zemskému hejmanovi Janu Kunovi z Kunštátu (1535) a podobné stanovisko zaujala novokřtěnská obec i později (1545) ve svém memorandu moravskému zemskému sněmu.³⁸⁾ Teoretická prohlášení i praxe moravských novokřtěnců přesvědčily tamní vrchnosti, že v huteritech získávají pokojné poddané a že je v zájmu jich samých, aby nepřipustili úplné vyhnání novokřtěnců ze země.

Smířlivý postoj vrchností se projevil za dvou velkých vln pronásledování novokřtěnců, které v letech 1535-1536 a 1546-1554 rozpoutal král Ferdinand I. Moravská šlechta

34) A. GINDELY, *Geschichte der Böhmischen Brüder I*, s. 211nn.; R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, s. 131; J. K. ZEMAN, *The Anabaptists*, s. 177nn., 311n.

35) R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 65; k pobytu Jakoba Hutera na Moravu srov. *tamtéž*, s. 64nn., 70nn., 76nn.; ke stěhování tyrolských novokřtěnců na Moravu též Josef MACEK, *Tyrolská selská válka a Michal Gaismair*, Praha 1960, s. 543n.

36) J. K. ZEMAN, *The Anabaptists*, s. 313, a další literatura citovaná v tomto díle, s. 350nn.

37) Srov. Josef MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí I-II*, Praha 1952-1955; František ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I/1* (Do roku 1421), České Budějovice 1988, s. 145-306.

38) Huterův list z roku 1535 otiskl R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 110nn.; list z roku 1545 J. BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher*, s. 169nn. Srov. též odsouzení "Des Teufels Spiel durch die Münsterischen". In: R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 107. K otázce huteritského pacifismu a ztráty revolučních cílů srov. J. JANÁČEK, *České dějiny I/1*, s. 220n.

tehdy odmítla přijetí všeobecného zákona o vypovězení všech anabaptistů a v podstatě ponechala na každé vrchnosti, jakým způsobem naloží se "svými" novokřtenci. Zdůrazňovala - a to v této době již plným právem - hospodářský přínos přistěhovalců a snažila se mezi nimi formálně (ovšemže nekontrolovatelně) rozlišovat podle toho, zda žijí společně (v haushabenech) či jednotlivě. To vše byla oddalovací taktika, jež vedla k dočasnému odchodu novokřtěnců z hlavních sídel na jiná místa, do úkrytů nebo na statky uherských šlechticů na západní Slovensko. Po opadnutí perzekuční vlny se novokřtění vraceli nazpět; výjimku činila pouze některá místa, zejména na statečích duchovenstva, jak tomu bylo v případě Hustopečí.³⁹⁾ Šlechtici si počínali benevolentně, a pokud vydali příkaz k vyhnání novokřtěnců ze svých panství, nečinili tak z obav před jejich bouřlivým vystoupením či z náboženského fanatismu, nýbrž výlučně proto, aby si udrželi přízeň panovníka.⁴⁰⁾

K vypuzení novokřtěnců z Moravy nepomohly ani mandáty, které je zakazovaly zaměštnávat a prodávat jim potraviny.⁴¹⁾ Postihovaly totiž pouze jednu složku dvoustranného ekonomického vztahu. Nezáviseli jen novokřtenci na domácím obyvatelstvu, ale také ono se stalo v průběhu třicátých a čtyřicátých let 16. století závislým na výrobcích a službách novokřtěnců. Toto zájmové sepětí působilo i na ty vrchnosti, jež neměly mnoho porozumění pro toleranci jinověrců, a přetrvalo až do definitivního vyhnání anabaptistů z Moravy v roce 1622.⁴²⁾

Zřetelným výrazem zapojení novokřtěnců do hospodářské a sociální struktury země se stalo jejich pravidelné zdanění. Uvalení daní ovšem huterští bratři nevívali, neboť se právem obávali, že jejich peněz bude využito k válečným účelům. Proto často odmítali daně zaplatit a raději pasivně přihlíželi, jak výběřčí zabavují jejich dobytek či jiné zboží, aby je pak prodali na úhradu daňových pohledávek. Moravští stavové prokázali určité porozumění pro ideové výhrady huteritů, když jim podle možnosti přislíbili použití jejich peněz na mírové účely (v roce 1585 to bylo na finanční zajištění zemských lékařů). Nehledě na zábrany novokřtěnců, zavedení daní v roce 1570 znamenalo uznání jejich práva na pobyt v zemi. Došlo k němu sice bez výslovného souhlasu panovníka, avšak stavy jako jeden ze dvou základních subjektů dualistického zřízení byly v tomto ohledu dostatečnou autoritou. Od této chvíle nebyli novokřtenci z milosti trpěnými hosty, nýbrž řádnými obyvateli Moravy.⁴³⁾ Nesli spolu s poddanými a měšťany břemena, jež na ně ostatně až do konce 16. století nedopadala příliš tíživě. Postupný růst daní byl pravděpodobně rychlejší než vzestup výnosu novokřtěnského hospodaření, avšak zvláště za dlouhé habsbursko-osmanské války (1593-1606) trpěly podobně i ostatní nepřivilegované vrstvy. Po uchopení moravské zemské vlády radikálními katolíky se v roce 1600 postavení novokřtěnců poněkud zhoršilo enormním zvýšením daní a zákazem budování nových haushabenů, ale o vyhnání ze země nebylo ani řeči. Jak ukázal již František Hrubý, nelze přeceňovat ani nářky huterských kronik nad utrpením v důsledku průtahů a ubytování císařských vojsk, či vpádů povstaleckých oddílů Štěpána Bočkaje. Podobná příkoří

- 39) Podrobnou rekonstrukci zápasu mezi panovníkem a moravskými stavy o novokřtence podali F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 472nn., a F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 7nn.
 40) Kromě řady známých pramenů dokumentují tuto skutečnost nepublikované listy moravského magnáta a královského dvořana Jaroslava z Pernštejna z let 1550-1551 (Archiv Národního muzea v Praze, Ms. 275, fol. 37v, 132r).
 41) J. BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher*, s. 189; R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 252.
 42) O snaze katolických vrchností udržet ve svých službách novokřtence ještě po roce 1622 psal F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 98nn.
 43) Srov. F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 483nn.; F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 47, 52nn.; názory novokřtěnců zachytil mj. R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 399, 415, 431.

museli snášet i mnozí čeští a moravští poddaní a měšťané. Rozdíl spočíval jen v tom, že se rozlehlé a dobře zásobené komuny stávaly snadnou kořistí zoldněřů, neboť huterité se na rozdíl od ostatního obyvatelstva násilností nebránili. Přes všeobecné zhoršování situace v zemi byla Morava domovem novokřtěnců a zůstala jím až do katastrofální porážky protihabsburského povstání českých a moravských stavů v roce 1620.⁴⁴⁾

Novou vlastí novokřtěnců se ovšem nestalo celé Moravské markrabství, nýbrž pouze jižní část země. Dostí podrobně propracovaná topografie novokřtěnských osad dovoluje tento region blíže vymežit i v jeho historických proměnách.⁴⁵⁾ V prvním desetiletí po příchodu na Moravu (1526-1535) budovali novokřtění svá sídla v blízkosti hlavní komunikace, jež vedla z Vídně přes Mikulov a Brno na střední Moravu a dále do Čech.⁴⁶⁾ Na tomto území přibližně vymezeném Mikulovem, Slavkovem, Rosicemi a Šakvicemi, zaujalo centrální postavení městečko Hustopeče. V následujícím mezidobí (1535-1547), tj. po těžké perzekuci, se novokřtěnské osady jen výjimečně posunuly dále na západ, zato však došlo k výrazné expanzi na východ k Břeclavi a Hodonínu, přičemž toto osídlení pokračovalo dále na slovenské území, přes hranice Uherského království. Ve druhé polovině 16. století se tento jihovýchodomoravský areál v hlavních rysech udržel; došlo jen k dílčímu průniku na jihozápadní Moravu a hlavně dále na západní Slovensko. Celkovému posunu na jihovýchod odpovídalo po roce 1558 také vybudování nového administrativního střediska Nové Mlýny poblíž Břeclavi.⁴⁷⁾

Region obývaný novokřtenci se tedy oproti původní situaci postupně rozšiřoval, a to kromě několika poddanských měst především do městeček, vesnic a samot. Naproti tomu pokus o zakotvení novokřtěnců v královských městech hned zpočátku ztroskotal, neboť v nich přistěhovalci narazili na odpor městských rad ovlivňovaných panovnickou mocí, ale také na ekonomicky podmíněnou nevrzlivost cechovního měšťanstva, jež bránilo své výsady proti konkurenci novokřtěnských řemeslníků. Nejpriznivější podmínky našli anabaptisté na panstvích šlechticů a usadili se především pod ochranou pánů z Lichtenštejna, Žerotína, Lipé, Boskovic a Kounic. Právě na těchto statečích se zapojili do budování režijního podnikání tak vydatně, že od prvých let vrůstali do jejich ekonomické struktury. Tím lze vysvětlit relativní kontinuitu sídel, do nichž se novokřtění s podporou vrchností vraceli po skončení opakujících se vln perzekuce.⁴⁸⁾

Sídla imigrantů vyrůstala v těsném sousedství obydlí domorodců, kteří se většinou hlásili k českému jazyku a z nichž jen menšina mluvila německy. Občasné konkurenční spory, nepřátelská politická agitace a poplašné zprávy o tom, že novokřtění

44) Srov. J. BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher*, s. 313nn.; R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 441nn.; F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 35n., 59nn.

45) Soupis panství, na nichž sídlili novokřtenci, a tamních haushabenů podal F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 107nn.; topografii dále propracoval Jarold K. ZEMAN, *Historical Topography of Moravian Anabaptism*, Mennonite Quarterly Review 40, 1966, s. 266-278; 41, 1967, s. 40-78, 116-160; řadu příspěvků publikoval Metoděj ZEMEK, *Habání na jižní Moravě (1561-1622)*, Jižní Morava 16/1, s. 54-89; TÝŽ, *Sociální struktura habání na jižní Moravě*, Jižní Morava 17, 1981, č. 20, s. 122-155; TÝŽ, *Habánské lokality podle původní habánské kroniky*, Jižní Morava 18, 1982, č. 21, s. 141-163.

46) Srov. *Atlas československých dějin*, red. Jaroslav PURŠ, Praha 1966, mapa č. 9a. Kartografické znázornění novokřtěnských lokalit nejnověji přinesl práce: F. KALESNÝ, *Habání na Slovensku*, s. 45; Waclaw URBAN, *Der Antitrinitarismus in den Böhmischen Ländern und in der Slowakei im 16. und 17. Jahrhundert*, Baden-Baden 1986, schematický nástin v příloze.

47) Srov. František Václav PEŘINKA, *Znojenský okres*, Brno 1904, s. 34, 415; Karel HLAVINKA - Jan NOHÁČ, *Hodonínský okres*, Brno 1926, s. 161, 227nn.; Ladislav HOSÁK, *Hustopečský okres*, Brno 1924, s. 99nn.; Vladimír NEKUDA a kol., *Břeclavsko*, Brno-Mikulov 1969, s. 531.

48) Srov. František MACHÁT, *Společenské řády Novokřtěnců na Moravě*, Český časopis historický 3, 1897, s. 349-358; F. HRUBÝ, *Nové příspěvky*, s. 214nn.; J. VÁLKA, *Hospodářská politika*, s. 46, 52n.; M. ZEMEK, *Pokrokové prvky*, s. 164nn.

zaplavují Moravu, sváděly některé současníky i pozdější historiky ke kvantitativnímu přeceňování jejich početního růstu. Moravské regionální dějepisceví mělo a dodnes má sklon k přeceňování populačních důsledků přílivu novokřtěnců. Jestliže se různé odhady maximálního počtu novokřtěnského obyvatelstva na samotné Moravě pohybují v rozpětí od 12 000 do 50 000 (popřípadě až 80 000) osob, pak moravští historikové se blížili spíše horní hranici.⁴⁹⁾ Vynikající znalec moravského stavovství František Kameníček kdysi odhadoval jejich počet na 45 až 50 000 a regionalista Metoděj Zemek, jenž se zabýval topografií jihomoravských "habánů", dospěl k ještě vyššímu číslu.⁵⁰⁾

Jde o důležitou a zároveň složitou otázku, u níž je nutno se na okamžik pozastavit. Novější (Zemkovy) odhady vycházejí z revize podstatně nižších čísel, jež ve své klasické práci z roku 1935 uvedl František Hrubý.⁵¹⁾ Na základě široké znalosti pramenů a jejich střízlivé interpretace dospěl Hrubý k názoru, že před konečným vyhnáním novokřtěnců z Moravy (1622) tam bylo 45 komunit - haushabenů a v nich 15-20 000 osob. Pozoruhodné je, že k počtu haushabenů se dopracoval nezávisle na soudobém znalci moravské vlastivědy Janu Amosi Komenském, nicméně se s ním shodl. Naproti tomu Zemek uvádí, že na přelomu 16. a 17. století zjistil asi 110 haushabenů a přes 50 000 osob. Avšak tyto výsledky vycházejí z příliš optimistického a ne vždy korektního přístupu k pramenům. Ne každá lokalita, pro niž tento autor zjistil doklady o výskytu novokřtěnců, byla totiž sídlem haushabenu, u něhož by bylo možno použít koeficientu 300 resp. 450 osob.

Kdybychom přijali Zemkovy propočty, pak by při tehdejší úhrm moravského obyvatelstva (700-750 tisíc) činil podíl novokřtěnců zhruba 7 % a na samotném jihovýchodě země by šlo o přírůstek skutečně impozantní.⁵²⁾ Po zvážení historicko-topografických a demografických souvislostí se lze přiklonit spíše k odhadu Hrubého, byť s dílčí korekturou. Podle mého názoru je poměrně nízký jeho odhad počtu dětí v jednotlivých haushabenech a neúplný je také zřetel k místům, v nichž žily menší skupinky, popřípadě jednotlivci zaměstnaní ve vrchnostenských službách. Proto pokládám za výstižnější horní hranici odhadu - 20 000 osob. To by pro počátek 17. století znamenalo, že novokřtěnci představovali asi 2,75 % obyvatelstva Moravy a zhruba desetinu obyvatel regionu, v němž se dlouhodobě usídlili.

Při tomto podílu na jihomoravském obyvatelstvu nemohli novokřtěnci rozvinout výrobu v rozsahu, který by ohrožoval holou existenci ostatních řemeslníků. Avšak nářky tehdejších odpůrců novokřtěnského podnikání byly přece jen do jisté míry oprávněné.⁵³⁾ Novokřtěnci totiž vytvořili velmi tvrdou, dříve neznámou konkurenci. Působili mimo rámec omezujících cechů a díky vyspělejší technice, lepší organizaci práce, nákupu surovin a výrobě ve velkém dosahovali vyšší produktivity i kvality. Uplatnili se v běžných řemeslech textilních, kožedělných, dřevozpracujících a kovodělných, ale největší váhy nabyli tam, kde se soustředili na nedostatkové zboží. Výrobou nožů, která v Čechách a na Moravě zaostávala za zeměmi jejich původu, se stali pro domácí řemeslníky téměř nedostupným vzorem. V oboru keramiky využili technických poznatků severoitalských výrob-

ců fajánse a zároveň výtečných moravských surovin (jemných a plastických jíílů) a dovedli ji na překvapivě vysokou úroveň.⁵⁴⁾ Jejich umělecky zpracované bílé stolní nádobí se stalo módním artiklem, neboť nejlépe vyhovovalo hygienickým a estetickým nárokům renesančního člověka, a vytlačilo z náročnějších domácností šlechtu a měšťanstva staré cínové nádobí. Technická vyspělost, která se neustále zvyšovala přílivem nových specialistů ze západoevropských zemí a vysíláním mladých tovaryšů z Moravy na zkušenou, se uplatnila při náročných stavbách, při budování vodovodů, při výrobě pohodlných cestovních kočárů, v hodinářství atd. Právě šlechtickou klientelu, z níž pocházeli jejich mocní ochránci, si získávali novokřtěnci nadprůměrnými výrobky, na jaké nestačili obyčejní cechovní řemeslníci a jež bylo jinak nutno dovážet ze zahraničí. Novokřtěnské zboží sice nebylo zvláště laciné, nicméně uspořilo dovozní náklady, a přitom uspokojilo vysoké nároky renesanční šlechty. Navíc je bylo možno objednat podle speciálních přání zákazníka, což v obchodním styku s Itálií či Nizozemím přinášelo jisté nesnáze. V tom spočívala velká přednost tohoto luxusního zboží a jeho přitažlivost pro šlechtice, kteří tvrdili, že si nedovedou svá panství bez novokřtěnců představit.⁵⁵⁾

Bez významu však nezůstala ani řemeslná výroba běžného spotřebního zboží a účast novokřtěnců v zemědělské činnosti. Anabaptisté přispěli svými zkušenostmi a pílí ke zdokonalení vinařství a zahradnictví, stejně jako uplatněním pokročilejších metod péče o dobytek napomohli ke zvýšení výnosu skotu.⁵⁶⁾ Tím vším se novokřtěnci a jejich hospodářské podniky začlenili do rámce šlechtického velkostatku a pozvedli jeho úroveň v odvětvích, v nichž Morava dříve zaostávala za západní Evropou. Tato činnost zajišťovala zisk jak vrchnostem, tak i samotným novokřtěncům, jejichž společenství nahromadilo značné finanční rezervy.⁵⁷⁾ Nejvyššími výrobky novokřtěnci přesáhli hranice domovské a regionálního trhu, uplatnili je v exportu z Moravy do Čech, Slezska a Rakouska a do jisté míry jimi ovlivnili také tamní produkci.⁵⁸⁾

Význačné místo zaujali novokřtěnci, proslulí svou poctivostí a spolehlivostí, také ve sféře služeb. Šlechtici jim svěřovali správu dvorů, mlýnů, vinic a jiných hospodářských podniků. Vyhledávali rovněž jejich lékařské, lékárnické a lazebnické služby.⁵⁹⁾ Přitom se novokřtěnci sblížovali s domácím obyvatelstvem a navazovali těsnější styky s moravskou stavovskou společností. Sřetaly se tak dvě protichůdné vývojové tendence. Na jedné straně si huterští bratři jako každé výběrové společenství cílevědomě udržovali odstup od ostatního moravského obyvatelstva a pěstovali čilé kontakty se souvěrci na všech stranách Evropy, od Itálie po Prusko a od Nizozemí po Uhry.⁶⁰⁾ Tuto tendenci podporoval příliv stále nových přistěhovalců z Tyrol, Švýcarska, severní Itálie a německých teritoriálních států. Na druhé straně však dlouhodobé zakotvení v moravském prostředí nutilo huterity hledat s ním styčné body.

Nejprve se rozvinuly styky na úrovni náboženské ideologie, při nichž novokřtěnci prokázali, že se nehodlají pasivně podřídit patronátu Jednoty bratrské; zato však osvědčili

49) Vůbec nejvyšší odhad v české literatuře (70-80 tisíc) uvedl M. MACHÁT, *Společenské řády*, s. 352.

50) F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy III*, s. 481; M. ZEMEK, *Pokrokové prvky*, s. 170nn. (odhady pro druhou čtvrtinu 16. století); TÝŽ, *Habáni na jižní Moravě*, s. 122 (odhady pro přelom 16. a 17. století: 50 000 osob uváděno jako dolní hranice).

51) F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 63nn., 70.

52) Odhad celkového počtu obyvatel Moravy v 16. století: J. JANÁČEK, *České dějiny I/1*, s. 162.

53) Srov. F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy III*, s. 489nn.; J. VÁLKA, *Hospodářská politika*, s. 51nn.; F. MAJTEJEK, *Feudální velkostatek*, s. 178; srov. též Václav BOK, *Polemické spisy Kryštofa Erharda proti moravským novokřtěncům*, Strahovská knihovna 20-21, 1990, s. 65-81.

54) J. KYBALOVÁ - J. NOVOTNÁ, *Habánská fajáns*, s. 7nn.; k italským inspiracím srov. též W. David KINGERY, *Painterly Maiolica of the Italian Renaissance*, Technology and Culture 34, 1993, s. 28-48.

55) F. HRUBÝ, *Nové příspěvky*, s. 214nn.; TÝŽ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 23nn.

56) Srov. Alois LIČMAN, *Náboženské poměry ve Slezsku od počátku XVI. století do protireformace*, Časopis Matice moravské 36, 1912, s. 385nn.; M. ZEMEK, *Sociální struktura*, s. 131nn.

57) K pátrání po novokřtěnských penězích na Moravě po roce 1620 viz F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 83nn.

58) O exportu novokřtěnského zboží pojednal F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 28nn.

59) Srov. F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 23nn.

60) O zahraničních stycích moravských novokřtěnců pojednal naposledy W. URBAN, *Der Antitrinitarismus*, s. 85nn.

snahu vlastní misijní činností ovlivnit a získat část domácího obyvatelstva. Zpočátku naráželi němečtí kazatelé na vážné jazykové bariéry, takže se například ve styku se západoslovenskými posluchači neobešli bez tlumočení přes latinu. Ve druhé polovině 16. století se již mezi huterskými bratřími vyskytli čeští kazatelé. Zdá se však, že ani poté nenabyl příliv Čechů mezi moravské novokřtěnce většího rozsahu.⁶¹⁾

Mnohem intenzivnější byly kontakty v hospodářské oblasti. Styk s vrchnostmi, výběřními berní, se zákazníky či sousedy ve městech a vesnicích vykonával na huterity soustavný tlak a odhaloval jim společné teritoriální zájmy, přesahující konfesionální hranice. V 16. a na počátku 17. století ještě nedošlo k rozkladu huteritského společenství, nicméně jeho představitelé i řadoví členové si začali jasně uvědomovat, že nepatří jen své komuně, ale že mají určité závazky také vůči ostatnímu obyvatelstvu Moravy. Tato skutečnost vystoupila na povrch za stavovského povstání v letech 1619-1620, kdy se někteří novokřtění vzdali netečnosti vůči politickému dění a projevíli aktivně své sympatie k protihabsburskému boji. Svých konspiračních zkušeností a sítě mezinárodních styků využili ve službách vůdci moravských stavů Ladislavu Velenovi ze Žerotína, jemuž pomáhali při zprostředkování korespondence do zahraničí.⁶²⁾ Rovněž zvolenému českému králi Fridrichovi Falckému při jeho cestě na Moravu okázale projevovali svou oddanost, pozvali jej do jednoho ze svých haushabenu a obdarovali ho nejlepšími ukázkami svého uměleckého řemesla.⁶³⁾

Slibné náběhy k těsnějšímu sepětí novokřtěnců s moravskou stavovskou společností definitivně ztroskotaly porážkou stavů v bitvě na Bílé hoře, po níž následovala destrukce dualistického zřízení a přechod od náboženského pluralismu ke konfesionálnímu absolutismu. V úsilí o násilnou rekatolizaci Moravy neměli již Habsburkové rovnocenného soupeře, a proto mohli hned po roce 1620 začít s drastickou perzekucí jinověrců. Násilné zásahy proti novokřtěncům a patent o jejich vypovězení z 28. září 1622 byly jen logickým vyústěním tohoto vývoje. Novokřtění odcházeli hlavně na západní Slovensko, kde se část z nich usídlila již v 16. století. Nyní mohli oni oplácet svým moravským příznivcům dřívější ochranu; ve svých haushabenech skutečně poskytli přechodný útulek evangelickým duchovním, kteří byli vypovězeni z Moravy roku 1624.⁶⁴⁾ Pevně neúspěšné snahy o obrácení novokřtěnců na katolickou víru, jejich pronásledování a odírání o zbytek majetku moravským místodržícím kardinálem Františkem z Ditrichštejna tvořily smutný epilog moravského období v dějinách novokřtěnců, jež se ve dvacátých letech 17. století definitivně uzavřelo.⁶⁵⁾

Co z tohoto téměř stoletého soužití jazykově německého novokřtění s jazykově českou moravskou společností zbylo? Zjistěte to nejsou jen novokřtěnské hřbitovy, jež s pletou odkrývají moravští archeologové.⁶⁶⁾ Mnohem důležitější je kulturní odkaz hu-

- 61) J. BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher*, s. 300n.; R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 131, 329, 361; F. KALESNÝ, *Habáni na Slovensku*, s. 19, 119; Václav BOK, *Osudý novokřtěnce z jižních Čech*, Jihočeský sborník historický 41, 1972, s. 68-74.
- 62) F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 81nn.
- 63) Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká*, III, Praha 1867, s. 444n.; Josef JANÁČEK (ed.), *Pavla Skála ze Zhoře, Historie česká*, Praha 1984, s. 224, 407.
- 64) František HRUBÝ, *Karel st. z Žerotína a moravští novokřtění*, Český časopis historický 43, 1937, s. 68-72.
- 65) Srov. F. HRUBÝ, *Die Wiedertäufer in Mähren*, s. 92nn.; též Pavel BALCÁREK, *Kardinál František z Ditrichštejna (1570-1636)*, Kroměříž 1990, s. 65n.
- 66) Seznam dosud odkrytých pohřebišť, jež lze připsat novokřtěncům, přináší stať Josefa UNGRA, *Novokřtěnský hřbitov v Mikulově*, Jižní Morava 20, 1984, č. 23, s. 258-260; srov. též Heřman LANDSFELD, *Výroba habánské keramiky ve světle vykopávek*, Český lid 40, 1953, s. 205-212; TÝŽ, *Lidové hrnčířství a džbánkařství*, Praha 1950.

terských bratří. Na prvním místě je to pozoruhodná kronikářská tvorba, která osobitě glosovala jak vývoj anabaptistického hnutí, tak i moravské a české dějiny.⁶⁷⁾ Opomenout nelze ani další literární výtvořky a zvláště duchovní písně, jež nezůstaly bez vlivu písníové tradice Jednoty bratrské.⁶⁸⁾ Ještě výrazněji působí v obecném povědomí dědiciví hmotné kultury, zejména keramické umění. Neomezuje se na několik desítek zachovaných kusů novokřtěnské fajánsy, ale spojuje také novokřtěnský základ s pozdější lidovou tvorbou moravských a slovenských hrnčířů.⁶⁹⁾ Avšak nad všemi zmíněnými kulturními hodnotami stojí pacifistické krédo huterských bratří, upřímně zavrhuující válečné běsnění. Jejich odsudek třicetileté války - "großer, unmenschlicher Tyrannie in diesem gottlosen, verfluchten, teuflischen Krieg"⁷⁰⁾ - doléhá srozumitelně i k nám a zůstává etickým odkazem nadčasové hodnoty.

Příloha:

Představení obce huterských bratří na Moravě ("pastýři a biskupové", "Hirte und Bischöfe")

- 1533-1536 - Jakob Huter (Hueter), z Tyrol († 25. 2. 1536)
- 1536-1542 - Hanns Amon, z Bavor († asi 2. 2. 1542)
- 1542-1565 - Leonhard Lanzenstill, z Bavor († 3. 3. 1565)
- 1565-1578 - Peter Walbot (Walpot), z Tyrol († 30. 1. 1578)
- 1578-1583 - Hanns Kräl, z Tyrol († 14. 11. 1583)
- 1583-1611 - Klaus Braidl, z Hesenska († 21. 1. 1611)
- 1611-1619 - Sebastian Dietrich, z Württemberska († 8. 12. 1619)
- 1619-1621 - Ulrich Jausling (Jausling), ze Švýcar († 8. 4. 1621)
- 1622-1631 - Valtin Winter, z Württemberska († 29. 11. 1631)

Prameny: J. BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher der Wiedertäufer in Oestereich-Ungarn*, Wien 1883; R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch der Hutterischen Brüder*, Standoff-Colony 1923; A. J. F. ZIEGLSCHMID (ed.), *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder*, Ithaca (New York) 1943.

- 67) Srov. J. BECK (ed.), *Die Geschichts-Bücher*; R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*; A. J. F. ZIEGLSCHMID (ed.), *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder*, Ithaca (New York) 1943; TÝŽ, *Das Klein-Geschichtsbuch der Hutterischen Brüder*, Philadelphia 1947.
- 68) Srov. Ferdinand MENCÍK, *Über ein Wiedertäufergesangsbuch*, Prag 1896; Rudolf WOLKAN, *Die Lieder der Wiedertäufer*, Berlin 1903; Václav BOK, *Zur Zeitkritik im Liedschaffen der deutschen Wiedertäufer in Mähren (Huterer) im 16. Jahrhundert*. In: *Renaissanceliteratur und frühbürgerliche Revolution*, Berlin-Weimar 1976, s. 229-240. Ke kulturním dějinám novokřtěnců nejnověji Simona VLČKOVÁ, *Novokřtěnské školství a jeho význam v kultuře předbřlohorské Moravy*, Vlastivědný věstník moravský 40, 1988, s. 45-55; TÁŽ, *Moravští novokřtění a jednota bratrská*, Z kralické tvrze 16, 1989, s. 56-58.
- 69) J. KYBALOVÁ - J. NOVOTNÁ, *Habánská fajáns*, s. 7nn.; Jana KYBALOVÁ, *Habánské fajánsové květináče na zámku v Jindřichově Hradci*, Památky a příroda, 1979, s. 129-132; Pavel KURFÜRST, *K problémům identifikace křtěnských fajánsů z let 1580-1622*, Studie Kroměřížska, 1982, s. 71-80; Jaroslav PÁNEK, *Hmotné památky moravských novokřtěnců*, Folia Historica Bohemica 4, 1982, s. 382-385; podklady k srovnávacímu studiu novokřtěnské keramiky přináší sborník *Die Hutterischen Täufer*, Bolanden 1985, s. 74nn.
- 70) R. WOLKAN (ed.), *Geschicht-Buch*, s. 565. Srov. též K. A. WEDEL, *History as Truth: The Hutterian (habánský) experience in Moravia during the Thirty Years' War*, Studia Comeniana et historica XXI/43, 1991, s. 41-60.